

Az alanyi és a tárgyas ragozásról*

Bartos Huba

MTA Nyelvtudományi Intézet

MTA–ELTE Elméleti Nyelvészet Szakcsoport

bartos@nytud.hu

1. Bevezetés

A magyar igék ragozásában két külön paradigmát találunk, melyek közül alapvetően az ige tárgyának léte/nemléte ill. léte esetén annak valamely tulajdonsága alapján választunk. E két paradigmát hagyományosan mint **alanyi** ill. **tárgyas ragozást** említik, bár jó ideje forgalomban van a **határozott–határozatlan** megkülönböztetés is. Az előbbi nyilvánvalóan arra a megkülönböztetésre teszi a hangsúlyt, hogy a fő választóvonal a tárgyas és a tárgyatlan igék közt van, ugyanakkor (talán tévesen) azt is sugallja, hogy *a.*) csak ez a releváns megkülönböztetés, vagy hogy *b.*) alanyi ragozás esetén a ragok az alany jegyeire utalnak, tárgyas ragozás esetén pedig a tárgyára (is). A határozott–határozatlan megnevezés éppen ellenkezőleg arra utal, hogy a lényeges distinkció a tárgy határozott vagy határozatlan volta; ebben a kontextusban a tárgyatlan igék viselkedése másodlagosan származtatható.

Cikkemben arra keresem a választ, hogyan lehet a legpontosabban, legátfogóbban jellemezni a két paradigma közti választást meghatározó tényező(ke)t, vagyis hogy a szintaxis felől közelítve hogyan lehet magyarázni a megkülönböztetést. A vizsgálódás elméleti kerete a generatív mondattan Chomsky nevével fémjelzett ága, azon belül is annak pillanatnyilag legkorszerűbb elmélete: a Minimalista Program (Chomsky 1995). Az alapkérdésre adandó válaszom egy lényegi részét megelőlegező módon a cikkben végig az **alanyi–tárgyas ragozás** megnevezést fogom előnyben részesíteni.

2. A kiinduló adatok

2.1. A hagyományos elemzések

Tekintsünk legelőször egy példát a két morfológiai paradigmára. Az alábbi táblázat a *vár* ige kijelentő módú, jelen idejű ragozásait mutatja – más módon/időben, illetve magas hangrendű (előlképzett magánhanzójuk szerint harmonizáló) tövek esetén a konkrét toldalékalakok kissé módosulnak, de a lényegi jegyek és kontrasztok mindeütt ugyanezek.

* A szerző köszönettel tartozik É. Kiss Katalinnak és Szabolcsi Annának a cikk korábbi változatainak véleményezéséért és javító célú megjegyzéseiért; Bródy Mihálynak, Bende-Farkas Ágnesnek, Kálmán Lászlónak, Dalmi Grétének és Tóth Gabriellának javaslataikért, valamint Kenesei Istvánnak, Komlósy Andrásnak, Tony Krochnak, Edit Doronnak, Steven Franksnek és Trón Viktornak fontos kommentárjaikért. Ha a dolgozat mindezek ellenére sem javult, az kizárólag a szerző hibája.

1. táblázat

	alanyi		tárgyas	
<i>vár</i>	EGYES	TÖBBES	EGYES	TÖBBES
1. szem.	<i>vár-ok</i>	<i>vár-unk</i>	<i>vár-om</i>	<i>vár-juk</i>
2. szem.	<i>vár-sz</i>	<i>vár-tok</i>	<i>vár-od</i>	<i>vár-játok</i>
3. szem.	<i>vár</i>	<i>vár-nak</i>	<i>vár-ja</i>	<i>vár-ják</i>

Az alakokból (és a táblázat felépítéséből) világosan látszik, hogy a tárgy számát/személyét nem kódolják egyik esetben sem. Az egyetlen olyan alak, amely egyértelműen megadja a tárgy személyét, nem került a táblázatba; ez a *vár-lak* alak, mely E/1. alany és 2. személyű tárgy esetén jelenik meg. Erről az alakról a dolgozat nagyrésztében nem esik több szó: az tűnik a legegyszerűbbnek, ha kivételként fogjuk fel,¹ mint ahogy történetileg az is.

Tekintsük ezek után a legalapvetőbb típusú adatokat:

- (1) a. *Várok / *várom egy buszt.*
 b. *Várom / *várok a buszt.*
 c. *Várok.*
 d. *Várom.*

(1a) és (1b) összevetése mindjárt a határozott–határozatlan szembeállítást idézi fel: ha a tárgyi főnévi szerkezet határozatlan, akkor alanyi ragozást látunk az igén, ha pedig határozott, akkor tárgyas. Ha az ige tárgyatlan, mint (1c)-ben, akkor alanyi ragozással áll. (1d) nem ellenpélda, hiszen ott az ige csak látszólag tárgyatlan, valójában egyértelmű, egyes szám 3. személyű tárgya van, ami azonban kiejtetlen marad: fonológiai üres névmás, azaz *pro*. Ezen a ponton valóban kézenfekvőnek tűnik azt állítani, hogy a tárgy határozottsága dönti el, melyik ragozási paradigmát kell választanunk, míg tárgy teljes hiánya esetén automatikusan az alanyi ragozás lép be. Lényegében ezt vallják a hagyományosabb nyelvtankönyvek (pl. Rácz–Takács 1974), csakúgy mint generatív elemzésében Szamosi (1976), Farkas (1987, 1990), és Szabolcsi és Laczkó (1992). A (2)-beli adatok tovább erősítik ezt a nézetet.

- (2) a. *Várok valakit / öt fiút / néhány embert.*
 b. *Várom őket / Maci Lacit / azt a lányt, akit tegnap ismertem meg.*

Ezzel a feltevéssel azonban különféle bajok mutatkoznak. Először is, önmagában véve egyáltalán nem triviális, hogy az intranszitiv igék az alanyi ragozást válasszák – ha a tárgy határozottsági jegye a döntő tényező, akkor tárgy hiányában eldönthetetlen, melyik paradigmának kell belépnie. Valós magyarázatot az jelenthetne, ha be tudnánk látni, hogy az alanyi paradigma kevésbé jelölt, mint a tárgyas, ekkor ugyanis valamilyen

¹ Meg kell említeni, hogy sok vitát váltott ki ennek az alaknak a besorolása, azaz hogy az alanyi vagy a tárgyas paradigma részének tekintendő-e. Amennyiben a tárgy bizonyos jegyével egyezik (ill. azt megadja), a tárgyas ragozás elemének kéne gondolnunk. Ugyanakkor az alanyi egyeztetőrag alakja az alanyi ragozáshoz látszik sorolni. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy (mint arról a cikk további részében bőven esik még szó) az 1. és 2. személyű tárgyak alanyi ragozást váltanak ki az igén.

jelöltségi elméletre hivatkozva joggal tehetnénk fel, hogy döntő tényező hiányában a jelölteletlenebb alternatívát választjuk. Ezzel a feltevással él pl. Moravcsik (1988). Nehezen fogadható azonban el az az állítás, hogy a tárgyas paradigma jelöltebb lenne. Sem fonológiai, sem morfológiai okunk nincs ezt feltételezni; valójában az egyetlen erős érv a jelöltségbeli különbségtételre éppen az a jelenség, amelyet magyarázni kívánunk, ti. az intranszitiv igék vonzódása az alanyi ragozáshoz. A magyarázat azonban így körkörösé válna.

Az eredeti határozottsági distinkció sem áll vitán felül. Megfigyelhető, hogy ha a tárgy birtokos szerkezet, akkor az igén alanyi helyett tárgyas ragozás jelenik meg, még akkor is, ha a tárgyi szerkezet feje (a birtok jelölője) ugyanolyan határozatlan marad, mint a fenti (1a) és (2a) példákban volt.

- (3) a. *Várom / *várok egy/öt/néhány emberedet.*
- b. *Várom / *várok valakidet.*

A (3)-beli tárgyról nemigen állítható, hogy határozottak lennének, mégis tárgyas (azaz „határozott”) ragozást váltanak ki. Kétségtelen, hogy jelentős különbség mutatkozik az (1a), (2a)-beli, valamint a (3)-ban látott tárgyi főnévi szerkezetek értelmezésében, de nem határozottság, hanem „csak” specifikusság terén.

Ugyancsak kellemetlen a határozottságra alapuló megkülönböztetés számára a tárgyi személyes névmások viselkedése. Mint (4)-ben is látható, furcsa törésvonal húzódik meg az 1./2. személyű, valamint a 3. személyű névmások viselkedésében: az előbbieket alanyi ragozású igével állnak, míg az utóbbiak tárgyas ragozásúval:

- (4) a. *Maci Laci vár engem / téged / minket / titeket.*
- b. *Maci Laci várja őt / őket.*

Megintcsak azt kell mondanunk, hogy határozottságbeli különbséget tenni e névmások között nem kevés energiát és képzelőerőt igényel. Farkas (1987, 1990) megpróbál magyarázatot találni e problémára: szerinte az 1./2. sz. névmások „inherensen határozottak”, s ez a fajta határozottság a szintaxis–morfológia csatlakozásnál nem látható – ezen elemek határozottként való értelmezése számára a (morfo)szintaxisban nem szükséges határozottsági jegyük megléte, ott tehát a határozatlanokkal viselkednek azonosan. A mi szempontunkból azonban ez a lényegyet nem magyarázza meg.

2.2. Egy lehetséges módosítás

Felmerül a kérdés, hogy be lehet-e, be kell-e vonni a magyarázatba a specifikusságot mint tényezőt. A (3)-ban látott adatokkal kapcsolatban említettük, hogy a paradigmaváltás együttjárhat értelmezésbeli különbséggel, melyben a döntő mozzanat a specifikusság. Míg a (2)-beli esetekben a határozatlan tárgyi főnévi szerkezetet egyaránt lehet specifikusként vagy nem-specifikusként értelmezni, a birtokos szerkezetbe ágyazott párjaiknak, melyek tárgyas ragozású igével állnak, preferált olvasata a specifikus olvasat. Vagyis pl. a *Várom öt emberedet* mondatban az *öt ember* főnévi csoport *öt* konkrét, a beszélő és a hallgató számára egyformán azonosítható embert jelöl elsősorban, és csak másodlagos, erősebben kontextusfüggő az az értelmezés, ahol ‘bármely öt embered’-ről lehet szó. Két további tény támogatja a specifikusság szerepének előtérbe helyezését.

A magyar nyelv bizonyos nyelvjárásaiban éppen az alanyi és tárgyas ragozás közti választás jelzi, hogy a határozatlan tárgy specifikusan vagy nem-specifikusan értelmezendő (Szabolcsi–Laczkó 1992). Erre példa a következő két mondatpár:²

- (5) a. *Várom öt emberedet.* – specifikusan értelmezett tárgy
 b. *%Várok öt emberedet.* – nem-specifikusan értelmezett tárgy
- (6) a. *Olvastuk néhány versedet.* – specifikusan értelmezett tárgy
 b. *%Olvastunk néhány versedet.* – nem-specifikusan értelmezett tárgy

Itt tehát úgy tűnik, mintha pontosan a tárgyi főnévi csoport specifikussági jegye lenne a meghatározója a paradigmaválasztásnak.

A másik fontos megerősítés a török nyelvből származik. Mint Enç (1991) részletesen leírja, a törökben nagy jelentőséggel bír a tárgy specifikussága: a specifikus tárgyaknak látható akkuzatívuszi jelölése van, a nem-specifikusak viszont nem kapnak esetvégződést. Ráadásul Enç éppen specifikusságelmélete illusztrálására táalja a török adatokat, márpedig az ő felfogása szerint egy főnévi szerkezet akkor (és csak akkor) számít specifikusnak, ha diskurzusreferense egy a diskurzusban már korábban szerepelt diskurzusreferenshez köthető, bennfoglalási relációval. A birtokviszony pedig éppen megfelelő reláció, vagyis ha a birtokos már ismert volt, a birtok specifikusként kerül be a diskurzusba, mielőtt a birtokos szerkezetben megjelenik. Ez nyilvánvalóan nagyon emlékeztet az (1a), (2a) vs. (3) esetekre. A magyar csak abban látszik különbözni a töröktől, hogy itt nem a tárgy esetjelölése, hanem az igei morfológia korrelál a tárgy specifikusságával. Mégis el kell vetnünk ezt a csábító magyarázatot is. Egyfelől ugyanis a magyarban nincs egy-egyértelmű megfelelés a tárgy specifikussága és a tárgyas ragozás megjelenése között. Igaz ugyan, hogy a tárgyas ragozás preferálttá teszi a tárgy specifikus értelmezését, de nem szükségszerűvé. Továbbá az alanyi ragozású ige határozatlan tárgyat is lehet specifikusan érteni (kivéve talán a fentebb említett nyelvjárást). A szóban forgó korreláció tehát túl laza. Másfelől gondot jelent egy Enç-típusú magyarázat számára is a *minden* determináns viselkedése. A *minden* török (és angol) megfelelőjét Enç úgy tekinti, mint a *specifikus determinánsok* legegységesebb reprezentánsát, azaz a *minden* N(P) típusú kifejezések szükségszerűen specifikusak (vö. még É. Kiss 1993: 111).³ A magyarban azonban ezek a kifejezések (egyéb módosító tényező híján) a nem-specifikusoknál várt módon viselkednek: birtokos szerkezet nélkül alanyi ragozással állnak, birtokos szerkezetbe ágyazva tárgyassal.

- (7) a. *Ide várunk / *várjuk minden diákot.*
 b. *Ide várjuk minden diákunkat.*

Léteznek emellett olyan mondatpárok, ahol a *minden* NP-típusú tárgy értelmezése nem (feltétlenül) különbözik definitség vagy specifikusság tekintetében, csak a kifejezés

² Megjegyzendő, hogy a standard köznyelvben csak az (a) mondatok elfogadottak, mindkét értelmezésben.

³ Megjegyzendő, hogy Szabolcsi (1983) kétféle *minden* különböztet meg a magyarban, melyek közül csak az egyik elégti ki az Enç-féle specifikusság kritériumait, de az itt vázolt problémák a vitán felül specifikusnak számító *mindenre* is állnak.

formájában, mégis egyértelmű különbség mutatkozik az ige paradigmaválasztásában; ilyen pl. az alábbi:

- (8) a. *Elégetek / *elégetem minden tőled kapott levelet.*
 b. *Elégetem / *elégetek a tőled kapott minden levelet.*⁴

Ráadásul itt is találunk érdekes nyelvjárási adatot:⁵

- (9) %*Ismerek minden titkodat.*

(9) azért súlyosbítja a problémát, mert itt az alanyi ragozás nem jár együtt a *minden* NP szükségszerű nem-specifikus értelmezésével, azaz e nyelvjárási esetét bizonyosan nem lehet a specifikusságon alapuló paradigmaválasztási rendszerrel kezelni. Végül visszatérő gond a specifikusság alapú megkülönböztetés esetén is a személyes névmások eltérő viselkedése – ahogy meglehetősen mondvacsinálnak tűnik határozottságbeli megkülönböztetésük, ugyanúgy nehéz specifikusság terén elválasztani az 1./2. személyűeket a 3. személyűektől.⁶

Felvetődhet még, hogy a határozottság és a specifikusság közösen határozza meg a paradigmaválasztást, valamilyen munkamegosztás szerint. Egy ilyen kombinált rendszer azonban még mindig nem adna választ sok kérdésre, pl. a *minden* eseteire, a nem birtokos szerkezetben megjelenő indefiniték kétféle ([±SPECIFIKUS]) értelmezésének lehetőségére, valamint a személyes névmási tárgyak ügyére. Éppen ezért itt meg sem kíséreljük valami ilyen jellegű rendszer felállítását. Ehelyett a következő részben egy merőben más, kategoriális megkülönböztetés lehetőségét vázoljuk fel.

⁴ Lerch Ágnes lektori véleményében megkérdőjelezi e mondat grammatikalitását. E példa megalkotásában Szabolcsit (1994: 107-es példa) követtem, de az általam megkérdezettek döntő többsége is megerősítette, hogy a mondat elfogadható.

⁵ Igaz azonban, hogy a korábban illusztrált, hasonló váltakozást mutató nyelvjárási nem esik egybe az itt megadott adattal rendelkező nyelvjárással.

⁶ É. Kiss (személyes közlés) szerint diskurzuselméleti értelemben esetleg lehetséges úgy tekinteni az 1. és 2. szem. névmásokra mint nem-specifikusakra, amennyiben ezeknek soha nem lehet szintaktikai antecedensük (vö. Enç 1991). Egy másik nézet szerint (Jeff Goldberg, személyes közlés) specifikusság tekintetében nem kétosztatú, hanem háromosztatú az univerzum: a nem-specifikus és a specifikus nominálisok mellett külön osztályt képeznek az 1. és 2. sz. személyes névmások, erre utal az a tény, hogy bizonyos opcionálisan tranzitív igék nem alanyi, és nem is tárgyas ragozással állnak ilyen névmási tárgyak mellett, hanem egy harmadik paradigmához tartoznak, l. pl.

(i) *Esz / *eszik / *eszi engem a méreg.*

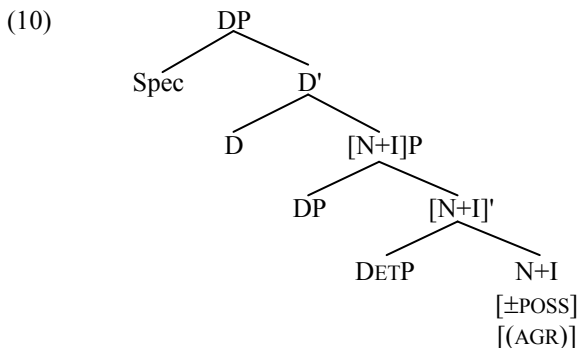
Ha e feltevés valóban megállja a helyét, akkor nyilván a kivételes *-lak/lekes* alakok is ide tartoznak. A feltevés helyességét megkérdőjelezi azonban (ii), s eszerint az *esz* alak egyszerűen az *esz-tővű* ige tranzitív változatának E/3. alanyi ragozású alakja:

(ii) *Mindent megesz a rozsda.*

3. Kategorialis különbségek: DP-k és kisebb főnévi csoportok

3.1. A magyar főnévi csoportok szerkezete

A magyar főnévi csoportok szerkezete tekintetében e cikkben a Szabolcsi (1992), és Szabolcsi és Laczkó (1992) által megadott alábbi változatot használom, nem utolsósorban azért, mert ez számít talán a legszélesebb körben elfogadottnak.

Ennek a szerkezetnek a mi szempontunkból a leglényegesebb tulajdonsága, hogy két-szintű: a belső NP/[N+I]P magot körülveszi egy DP burok.⁷ A másik fontos tény, hogy a kétszintűségnek megfelelően, disztribúciós alapon a determinánsok két osztályát különíti el. A D-vel jelölt kategória alapvetően a határozott névelőt (*a(z)*), valamint a mutatónévmásból és határozott névelőből képzett komplex formát (*ez a, az a*) fedi. Ez a determináns a birtokos szerkezetekben a datívusszal jelölt birtokos után, vagy a nominatívusban álló birtokos előtt jelenik meg. A DET címkéjű osztályba tartozik a határozatlan névelő (*egy*), a többi számnév (pl. *öt, nyolc*), valamint a kvantorkifejezések (pl. *sok, minden*) – ezek az elemek a birtokos szerkezetben a nominatívusos birtokos után állnak.

Ha mármost ehhez a feltételezett szerkezethez párosítjuk a **projekciós gazdaságosság** elvét (Grimshaw 1991, 1997), mely azt mondja ki, hogy bármely projekció csak akkor legitim (vagyis csak akkor jöhet létre), ha szükséges (pl. ha lexikai tartalma van, vagy ha a szintaktikai deriváció nem konvergálhatna a megléte nélkül), akkor kimondhatjuk, hogy kétféle főnévi csoport lehetséges a magyarban: olyan amelyik a (10)-ben látott teljes szerkezettel rendelkezik, azaz DP, és olyan, amelyiknek csak a magja van meg, azaz [N+I]P. Ha egy főnév a szintaxisban önálló jogosultsággal rendelkezik (azaz nincs morfológiailag bezárva pl. egy összetételbe), akkor mindenképp projektál egy frázist – NP ill. [N+I]P-t, vagyis a mag megléte szükségszerű. DP-vé azonban csak akkor fejlődik, ha a DP-burok projekcióját is kikényszeríti valami, ilyen lehet pl. lexikális D jelenléte (Szabolcsinál (1992) ez lehet egy fonológiai üres D is), vagy az a kényszer, hogy specifikálójával helyet adjon egy datívusos birtokosnak (feltéve, hogy a datívuszi eset kiosztása vagy ellenőrzése a DP-specifikáléhoz kötődik). Összefoglalva

⁷ Természetesen akkor van szó tényleges [N+I]-ről, azaz főnév + inflexió komplexumról, ha birtokos szerkezet a DP; máskor a fej csak N, a belső mag csak NP. Mindazonáltal a továbbiakban mindkét esetre az [N+I] címkét használom, ahol az I üresnek tekintendő birtokos inflexió nélküli fejek esetében.

tehát: a (magyar) főnévi csoportok kategoriálisan vagy [N+I]P-k vagy DP-k lehetnek; a nem-birtokos szerkezetek csak akkor DP-k, ha lexikális D-t tartalmaznak, a birtokos szerkezetek ezen felül még akkor is, ha datívuszi birtokost tartalmaznak.

3.2. Az általánosítás

Induljunk most ki a (8)-ban látott kontrasztból – a példákat itt (11)-ként elevenítjük fel.⁸

- (11) a. *Elégetek / *elégetem minden tőled kapott levelet.*
 b. *Elégetem / *elégetek a tőled kapott minden levelet.*

A legszembevetőbb különbség a két tárgy közt: a D megléte (11b)-ben, és hiánya (11a)-ban. Tegyük fel, hogy a paradigmaválasztás az ige morfológiájában ezzel korrelál, vagyis a tárgyas ragozás választása a D jelenlétére érzékeny folyamat. Mivel birtokos szerkezet (11)-ben nincs, az előző pontban írottak szerint a D otléte ill. hiánya DP–NP különbséget takar, a tárgy szintaktikai kategóriáját illetően. Magyarán: a tárgyi frázis (11a)-ban csupán NP, míg (11b)-ben DP. Hipotetizált általánosításunk tehát a következőképp fogalmazható meg:

- (12) Az ige tárgyas ragozási paradigmát választ, ha tárgya DP kategóriájú.

Vizsgáljuk most meg, hogy ez az általánosítás mennyiben tartható fenn a többi példa fényében. A birtokos szerkezetet nem tartalmazó főnévi csoportok esetében (a személyes névmások ügyét leszámítva) könnyen belátható, hogy (12) helyes predikciókat tesz, azzal a (szokásos, általánosan elfogadott) segédhipotézissel, hogy a tulajdonnevek alapvetően DP kategóriájúak. Felvetődhet még kérdés a kérdő, határozatlan, tagadó és univerzális névmások kapcsán – ezek tárgyként nem DP-ként viselkednek. Bár e névmások kategoriális hovatartozása nem *a priori* világos, belső szerkezetük elemzése pedig többféleképp lehetséges, ha elfogadjuk Cheng (1991: 84ff) álláspontját, akkor a *ki/mi* kérdő névmás N kategóriájú fej, a *vala-*, *sen-*, *akár-*, *bár-*, *minden-* módosítók pedig determinánsok, mégpedig nem minden ok nélkül való feltenni, hogy DET-típusúak,⁹ hiszen egy osztályt alkotnak, és ezen osztály bizonyos tagjai kvantorjellegűek. (A *minden-* pedig önálló szókénti előfordulásában már fentebb a DET osztályba került.)

⁸ Szabolcsi (1994) e példákat annak illusztrálására használja, hogy a határozott névelő törlődik ha lineárisan közvetlenül egy DET követi (itt: *minden*), míg ha van közöttük fonológiai tartalom (11b), akkor e törlés nem megy végbe. Erre a fonológiai (poszt-szintaktikai) szabályra később még visszatérünk. Szabolcsi tehát azt állítja, hogy (11a) szintaktikai szerkezetében is ott a határozott névelő:

(11) a'. *Elégetek a minden tőled kapott levelet.*

Itt ezzel szemben azt fogjuk feltételezni, hogy (11a)-ban szintaktikailag sincs D. Szabolcsi nézete azonban nem teljesen összeegyeztethetetlen álláspontommal – ha az ő véleményét fenn kívánánk tartani, úgy kéne módosítani a jelen cikkben felállított hipotézist, hogy az igei paradigma-választás a szintaxis és a fonológia közt elhelyezkedő morfológiai komponensben zajlik, és Szabolcsi törlőszabálya nem fonológiai (poszt-morfológiai), hanem csak poszt-szintaktikus, de a morfológiát megelőzi.

⁹ Problémát jelenthet viszont a vonatkozó névmás: *aki/ami* – ebben az *a-* elem erősen D-ízű.

A birtokos szerkezetekről már sokkal bonyolultabban tudunk csak számot adni. A következő főbb eseteket érdemes külön-külön megvizsgálni:

- a nominatívuszi birtokosok
- a datívuszi birtokosok
- a nyelvjárási adatok

3.3. A birtokos szerkezetek viselkedése

3.3.1. A datívuszi birtokos

Amikor a birtokost kifejező frázis datívuszi esettel áll, az esetek döntő többségében határozott névelő követi. Ezek az szerkezetek tehát vitán felül DP-k, és ennek megfelelően tárgyi helyzetben tárgyas ragozást is váltanak ki. Kétféle kivétel van ezalól. Az egyik esetben egyszerűen hiányzik a névelő – az ilyen példák részben archaikusak, vö. (13a), részben nem (pl. (13b,c)).

- (13) a. %*[Péternek lovát] láttuk a tónál.*
 b. *[Minden nyelvésznek minden cikkét] olvastuk.*
 c. *Csak [három nyelvésznek hét cikkét] olvastuk.*

(13a)-ban nyilván arról van szó, hogy a D fej ugyan üres, de DP-t projektálni kellett, a birtokosnak helyt adandó. Ami (13b)-t illeti, felmerül az az alternatíva is, hogy megvolt a határozott névelő, csak a (Szabolcsi-féle) törlőszabály tüntette el (hiszen az **a minden* nem elfogadható szekvencia), de (13c)-re ez nem alkalmazható, hiszen semmi probléma nem lenne az **a hét cikk* szekvenciával. Vegyük észre továbbá, hogy a (12)-ben megfogalmazott egyirányú feltételnek (ha DP tárgy, akkor tárgyas ragozás) ezek nem ellenpéldái; csak akkor szükséges magyarázatukat adni, ha (12)-t bikondicionálissá erősítenénk (tárgyas ragozás akkor és csak akkor ha DP tárgy) – e lépést persze érdemes megtenni, ha lehetségesnek bizonyul. A példák magyarázatára 3.3.2.-ben visszatérünk.

A másik esetben sincs D a datívuszi birtokos és a birtok közt, ám archaizmusról szó sincs:

- (14) *Láttuk már Péternek lovát.*

Erre a típusra az jellemző, hogy a datívuszi birtokos könnyen elválik az [N+I]P-magtól:

- (15) *Péternek láttuk már lovát.*

Mi több: éppenséggel úgy tűnik, hogy még amikor szomszédos a birtokos és a birtok, akkor sem alkotnak egy összetevőt (Szabolcsi 1994), pontosabban nincs olyan konstituencia-teszt, amely összetevőnek mutatná. Vagyis nem egyértelműen szükségszerű a DP-projekció megléte: sem lexikális D-t nem tartalmaz, sem a datívuszi birtokos nincs a DP specifikálójában. A (6b)-típusú nyelvjárási adatok éppen így magyarázhatók:

- (16) %*Péternek olvastunk (néhány) versét.*

A birtokos nincs a tárgyi frázisban, és a deriváció során valamikor is legfeljebb az [N+I]P specifikálója lehetett, vagyis nem járt DP-specifikálóban, így semmi sem tette szükségessé DP-burok projektálását, így pedig, a gazdaságossági elvnek megfelelően nem is projektálódhatott a DP. Így ezek az adatok is összeegyeztethetők (12) kétírányúsításával.

A köznyelvi adatok, ahol e szétszakított birtokos szerkezetek tárgyasan ragozott igével állnak, azt sugallják, hogy ilyen esetekben is projektálódik a DP – ezek a Szabolcsi (1992, 1994), és Szabolcsi és Laczkó (1992) által adott elemzésnek megfelelően úgy deriválhatók, hogy a [Spec, [N+I]P]-ből származó birtokos előbb [Spec, DP]-be mozog (innen a datívuszi esete), majd azon mint „vészkijáraton” át távozik a DP-ből (pl. a mondat topik vagy fókusz pozíciójába). Ezzel szemben a szóban forgó nyelvjárásban a birtokos [Spec, [N+I]P]-ből közvetlenül mozog ki,¹⁰ minthogy DP, s így [Spec, DP] nincs jelen e szerkezetben.

3.3.2. A nominatívuszi birtokos

A nominatívuszi esettel álló birtokos kifejezések ügye ismét csak (12) bikondicionálissá erősítésének áll útjában, magával (12)-vel nincs ellentétben, hiszen itt is arról van szó, hogy egy látszólag nem DP-értékű tárgyi frázis tárgyas ragozással áll, mint pl. (17)-ben:

(17) *Láttuk Péter (minden/néhány/három) fiát.*

Azt kellene tehát megpróbálnunk belátni, hogy a tárgy ilyen esetekben is projektál egy DP-burkot. Mint fent megállapítottuk, ez csak akkor lehetséges, ha vagy lexikális D-t tartalmaz, vagy valamely más elem lexikai beillesztése (bázisgenerálása) vagy jogosítása-jegyellenőrzése számára szükséges a DP-projekció megléte, vagyis ha enélkül a deriváció nem konvergálhat.

- (18) a. [*a fiú*] *három lovát*
 b. [*egy fiú*] *három lovát*
 c. [*öt fiú*] *három lovát*
 d. [*minden fiú*] *három lovát*
 e. [(*a Péter*)] *három lovát*
 f. (**a*) [*Szeged*] *három templomát*
 g. *(*az*) [*ő*] *három lovát*

(18g) szerint ha a birtokost személyes névmás fejezi ki, a határozott névelő kötelező; ez akkor is így van, ha a névmás kiejtetlen (*pro*). A (18f)-típusú esetekben vélhető, hogy a földrajzi név maga foglalhatja el a D⁰ pozíciót.¹¹ (18e)-ben a tulajdonnév előtti (opcionálisan törölhető) D⁰ okozza a teljes birtokos szerkezet D-jének törlését. (18a) esetében is a két határozott névelő kölcsönhatását látjuk. Ezekre az esetekre jellemző az a tény is, hogy ha a birtokos kifejezője datívuszi esetet hord, kötelező utána a határozott névelő – kivéve ha birtokos és birtok nem alkotnak konstituentet:

(19) *a fiúnak / (a) Péternek / Szegednek / neki* *(*a*) *három lovát*

(18b–d) ettől némileg eltérően viselkedik. Például: lehetséges a datívuszi birtokos és a birtok konstituenciája anélkül, hogy köztük meg kellene jelennie névelőnek:

¹⁰ Esete pedig valamiféle default datívusz.

¹¹ É. Kiss (személyes közlés) más tulajdonnevekre is kiterjesztené ezt a feltevést. Szabolcsi és Laczkó (1992) ezzel szemben úgy véli: minden tulajdonnév inherensen hordoz egy D-t, és ennek hatására tűnik el az őket (is) megelőző határozott névelő.

(20) *Csak [egy/három fiúnak öt lovát] láttuk. (≠csak egy/három fiúnak az öt lovát)*

(20)-ban egyértelmű a helyzet: a fókuszált konstituens DP, hiszen ki van töltve [Spec, DP], a birtokos kifejezéssel. Feltehetjük ugyanakkor, hogy itt a D⁰ sem üres szintaktikailag: egy kiejtetlen (fonológiaiag testetlen) határozatlan névelő tölti ki.¹² Ez az indefinit D⁰ azonban vélhetően jelen van a (18b,c) szerkezetében is:

(21) [DP [D [-DEF]]] [[N+I]P *öt fiú* [[N+I]' *három lova*]]]

Vagyis (21)-ből a (20)-beli birtokos szerkezet ugyanúgy áll elő, mintha D határozott névelővel lenne kitöltve. Ezt látszik alátámasztani, hogy jelentésük közt nincs érdemi különbség, pontosabban az *öt fiú három lova* kifejezés egyik értelmezése, nevezetesen a nem-specifikus,¹³ azonos (20)-beli változatával. A specifikus értelmezésben az *öt fiú* funkcionálisan a *három ló* determinánsaként viselkedik.

További motivációt szolgáltat ehhez az elemzéshez a következő megfontolás: az eddigiek alapján úgy tűnik, hogy a nominatívuszos birtokos nem lehet a legkülső rétegben – ha elfogadjuk, hogy mindig [Spec, [N+I]P]-ben áll, akkor mindig kell fölé egy DP-burok, mely mintegy megóvja külső Esetadók hatásától. Ha nincs ilyen DP-burok, mint a (22a) típusban, akkor nincs is lehetőség nominatívuszos birtokosra: (22b).

- (22) a. %*Olvastunk Péternek*_i [[N+I]P *t_i versét*].
b. **Olvastunk Péter versét*.

Mármint ez a viselkedés párhuzamba állítható a mondatalkonstrukciók viselkedésével: ezeknek is csak akkor lehet nominatívuszi Esetük, ha CP-héj védi őket – D-re pedig gyakran úgy tekintünk, mint C megfelelőjére a főnévi szerkezetekben (Szabolcsi 1981 és később). És valóban: pl. az infinitívuszok alanya a magyarban rendszerint datívuszi(!) Esettel áll; az ilyen IP-eket nem fedezi CP-réteg.

Röviden összefoglalva tehát e pont lényegét: ha a birtokos szerkezet nominatívuszi Esetű birtokost tartalmaz, jó okunk van feltételezni, hogy DP kategóriájú szerkezettel van dolgunk. Így ezek az esetek is megfelelnek a (12)-ben látott általánosításnak és megfordításának.

3.4. A tárgyi mellékmondatok

Megfigyelhetjük, hogy a tárgyi mellékmondatok leggyakoribb fajtája, a *hogy*-kötőszós mellékmondat (HKM) tárgyas ragozást vált ki a főmondati igén:

- (23) a. *Tudom (azt)* [CP *hogy Péter okos*].
b. *Azt akarom* [CP *hogy minden sikerüljön*].

Ez jól összeegyeztethető az eddig kialakult képpel: Kenesei (1992) a magyar alárendelt mondatokról szóló igen részletes tanulmányában a HKM-eket úgy elemzi, mint nem egyszerű CP-eket, hanem {DP, CP} láncokat, amelyben a CP maga a szűkebb

¹² Ez nem azonos a hagyományosan határozatlan névelőnek címkézett, DET kategóriájú *egy* determinánssal, hanem az *a(z)* indefinit párja.

¹³ Megjegyzendő, hogy Szabolcsi és Laczkó (1992) óta elfogadott, hogy ha a birtokos a birtokos kifejezésen belül van (márpedig a nominatívuszos birtokos mindig ilyen), akkor a szerkezetnek nem lehetséges nem-specifikus értelmezése. Ez (21) típusára, úgy fest, nem áll.

értelemben vett HKM, a DP pedig egy expletívum, melynek legáltalánosabb lexikalizációja a példáinkban is látható *azt* névmási elem – ez pedig formailag azonos egy 3. személyű névmással, melyről tudjuk, hogy tárgyként tárgyas ragozást vált ki.

Más esetekben e lánc fejpozícióját a HKM-ből kimoizgatott (pl. fókuszált) elem is kitöltheti:

- (24) a. **Kit**_x szeretnél [_{CP} *hogymegverjek* t_x]?
 b. **Pétert**_x szeretném [_{CP} *hogymegvered* t_x].

A mátrix ige paradigmaválasztását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ilyenkor is a lánc fejét kitöltő elem határozza azt meg. A *kit* névmás egyszerű mondatbeli tárgyként is alanyi ragozású igével áll (nem lévén DP), a tulajdonnevek stb. pedig tárgyas ragozásúval.¹⁴

3.5. Az adatok összefoglalása

A megvizsgált adatok azt mutatják, hogy a fentebb (12)-ben megfogalmazott általánosítás, miszerint a DP kategóriájú tárgyak az igei tárgyas ragozást váltanak ki, helytálló, de nem a legerősebb általánosítás, amely megtehető. Valójában ennek megfordítása is igaz, vagyis ha a tárgy nem DP, akkor az igei tárgyas ragozás jelenik meg. (12) tehát (25)-té erősödött:

- (25) Az ige tárgyas ragozási paradigmát választ akkor és csak akkor ha tárgyának szintaktikai kategóriája DP.

Ebből természetesen következik az intranszitiv igei viselkedése is: tárgy nem lévén annak kategóriája sem lehet DP, vagyis az ilyen igei mindig alanyi ragozásúak.

4. Minimalista elemzés: DP-k és nem-DP-k

4.1. DP-k és Esetek

Ebben a részben a Chomsky (1995) által megalapozott Minimalista Program technikai keretei közt adunk egy elemzést arról, hogyan jut érvényre az előző pontban megfogalmazott általánosítás. Az ebben az új keletű generatív szintaxiselméletben általánosan elfogadott módon felteszem, hogy a magyar mondatokban (is) létezik egy projekciós tartomány, amely a tárgyi funkciójú elem valamint az ige bizonyos

¹⁴ Megfigyelhető, hogy ugyanezek az elemek már a HKM-en belül is meghatározzák az ottani ige ragozását. A (b) mondatban egyáltalán nincs is más opció; az (a) példában van bizonyos ingadozás:

- (i) *Kit szeretnél [hogymegverjem].*
 (ii) *Kit szeretnéd [hogymegverjek].*
 (iii) **Kit szeretnéd [hogymegverjem].*

Előfordulhat tehát, hogy a *kit* névmás csak a mátrix vagy csak az alárendelt mondat igéjét befolyásolja – előbbi esetben a HKM-beli tárgy nem a *kit* (nyoma), hanem *pro*; utóbbi esetben alighanem arról van szó, hogy a HKM-lánc feje mégsem a *kit*, hanem egy elnyomott *azt*, a *kit* pedig egyszerű hosszú fókuszálást szenved. Lényeges, hogy (iii) agrammatikus, hiszen ott a *kit* potenciális bázisgenerálási helye mind a mátrix, mind az alárendelt mondatban mással van kitöltve.

jegyeinek ellenőrzésére-egyeztetésére szolgál – ezt a bevett AGR_0 („tárgyi egyeztetés”) címkével jelölöm. Joggal élhetünk azzal a feltevessel, hogy az ige jegyei közül ebben a tartományban a tárgyhöz való viszonyához leginkább releváns tulajdonsága, azaz az alanyi vs. tárgyas ragozási paradigmaválasztása kerül ellenőrzésre. A tárgy ugyanakkor az elterjedt nézet szerint strukturális esetét, az akkuzatívuszt ellenőrzi ugyanitt; ez az Esetjegy az, amelynek ellenőrzéséért a tárgynak mindenképpen el kell jutnia az AGR_0 specifikálójába, máskülönben ellenőrizetlen Esetjegye a deriváció sikerességét lehetlenné tenné.

Dolgozatom egy korábbi változatában (Bartos 1997) úgy elemeztem a tárgyi főnévi szerkezetek közti kategoriális különbségtételt, hogy csak a DP kategóriájúak juthatnak el az AGR_0 specifikálójába, abból kifolyólag, hogy a strukturális akkuzatívuszi Eset a D-kategória jegye, vagyis a DP-nél kisebb (pl. $[N+I]P$ értékű) nominálisok akkuzatívusza nem strukturális, hanem inherens vagy D-szerkezeti Eset – ebben Lakanak (1993) a baszk egyargumentumú predikátumok Esetviszonyaira adott elemzését általánosítottam, és összekapcsoltam azzal a Chomsky (1995)-féle feltevessel, hogy a kategóriák mozgása nem saját igényük, hanem a céltartományokban levő elemeké (pl. a funkcionális fejeké, amilyen AGR_0 is), és a mozgató ezen elemek ellenőrzendő jegyeinek **vonzása** váltja ki. Márpedig AGR_0 $[+AKKUZATÍVUSZ]$ jegye D-jegy, tehát csak DP-ket vonz, kisebb nominális kategóriákat nem. Ha tehát a tárgyas ragozás választása nem más, mint az AGR_0 tartományban végbemenő egyeztetés-jegyellenőrzés morfológiai tükröződése, akkor következik, hogy pontosan DP tárgyak esetén észlelhető.

Ezzel az elemzéssel szemben azonban számos kifogás merül fel:

- (a) Hogyan támasztható empirikusan alá, hogy az $[N+I]P$ és a DP tárgyak nem ugyanazon pozíciót foglalják el?
- (b) Hogyan lehet az $[N+I]P$ tárgyaknak inherens Esetük, ha tematikus szerepük különféle lehet?
- (c) Ha az $[N+I]P$ tárgyak Esete nem strukturális, miért viselkednek a DP-tárgyakkal azonosan pl. passzivizáció szempontjából?
- (d) Hogyan magyarázza ez a személyes névmások osztott viselkedését?

Bartos (1997) ezek közül (a)-val és (d)-vel foglalkozik; az előbbire indirekt bizonyítékot próbál találni a posztverbális argumentumok hatóköri viselkedésében, az utóbbival kapcsolatban pedig a magyar nyelv bizonyos ergatív vonásaira utal. Mivel ezek a válaszok kevésbé tűnnek meggyőzőnek, mint a problémák, itt egy, a fentínél kevésbé elegáns, egy ponton stipulatívabb, de az (a–d) problémákat jobban elkerülő elemzést ismertetek.

4.2. DP-k és ϕ -jegyek

Tekintsük át először is, hogy a kérdésben érintett kategóriák szintaktikai jegyfelépítése milyen. A nominálisoknak legalább három releváns jegyüket kell számba venni: Esetüket ($[+AKKUZATÍVUSZ]$ a konkrét esetekben), ún. névmási vagy ϕ -jegyeiket (vagyis számukat-személyüket), valamint kategoriális jegyeiket (azaz hogy DP-k, NP-k, vagy $[N+I]P$ -k). Az őket megkívánó predikátumoknak is van Eset(adási)- és ϕ -jegyük, valamint az a morfológiaileg releváns jegyük, hogy alanyi vagy tárgyas ragozásúak-e (jelöljük ezt $[\pm T]$ -ként, vagy talán valamivel megfelelőbb módon, egyértékű T

jegyként a tárgyas ragozás esetére, az alanyi ragozást mint e jegy hiányát értelmezve). Az Eset-jegyek mind a predikátumokon, mind az argumentumokon **értelmezhetetlenek** az interfészek (LF, PF) számára; a φ -jegyek ugyanakkor értelmezhetők az argumentumokon, de nem azok a predikátumokon.¹⁵ Ennek az értelmezhetőségbeli megkülönböztetésnek fontos szerepe van a Chomsky (1995) 4. fejezetében vázolt minimalista elméletben: az értelmezhető jegyek szükségszerűen fennmaradnak ellenőrzés után is, hisz valamely interfész (a mi példáink esetén: LF) számára lényeges információt hordoznak; az értelmezhetetlen jegyeknek azonban ellenőrzés után (annak eredményeképp) el kell tűnniük, nehogy interpretációs zavart okozzanak az interfészen. Ennek megfelelően a nem értelmezhető jegyek pontosan egyszeri ellenőrzésben vesznek részt: ha ennél kevesebbszer ellenőrződnek, akkor megmaradnak, második ellenőrzésre viszont már nem maradnak fenn. Az értelmezhető jegyek ugyanakkor maradhatnak ellenőrizetlenül is, de részt vehetnek akárháynyszori ellenőrzésben is.

Vizsgáljuk meg ennek ismeretében a nominális kifejezések névmási jegytartalmát. A magyarban a φ -jegyek alatt kizárólag szám- és személybeli oppozíciókat találunk. Az első fontos kérdés ezek elhelyezkedése a szerkezetben, vagyis hogy e jegyek N vagy D jegyei. N-nek nyilvánvalóan rendelkeznie kell legalább szám-jeggyel, hiszen a predikatív (NP-értékű) nominálisok is lehetnek többes számúak. Kérdés, hogy személyjegyet is tulajdoníthatunk-e nekik. Pozitív evidencia hiányában vélhetően nem. Ha azzal a – manapság egyre általánosabbá váló – feltevessel élünk, hogy a (személyes) névmások kategóriája (s így szintaktikai beillesztési helye) D^{16} , más névszói elemek esetében pedig nincs személybeli oppozíció, akkor nem alaptalan az a vélekedés, hogy N-nek nem tulajdoníthatunk személyjegyeket, azaz egy főnév φ -jegyállománya csak [SZÁM = {E, T}]. D-nek ugyanakkor mind szám- mind személybeli specifikációval kell rendelkeznie (hiszen a személyes névmások mindkét tengely mentén mutatnak oppozíciót).

A következő lépés: tisztázni, mi a helyzet e φ -jegyek értelmezhetőségével. Az egyes/többszám triviálisan értelmezhetőnek tűnik: a való világbeli referensek számára utal, mind az N, mind a D elemeken. A személyjegyek ügye már bonyolultabb. Ami az 1. és 2. személyeket illeti, kevés okunk van kétségbe vonni az értelmezhetőséget: világosan a „beszélő”-re és a „hallgató”-ra fordíthatók a szemantikában. A 3. személyűség mint tulajdonság/jegy azonban nem így működik: annak a jelentéstani interpretációját nem származtathatjuk a (morfo-)szintaktikai jegyből – ez még a 3. személyű személyes névmásokra is igaz, hiszen jelölétük csak annak ismeretében határozható meg egyáltalán, hogy anaforikusan vagy deiktikusan használjuk őket egy adott környezetben. Mi több, még az sem tűnik igaznak (bár a jegyek értelmezhetőségének ez már elégséges feltétele lenne), hogy e jegyek valamilyen szerepet játszanának az értelmezésben. Egyfelől, a deskripciók esetében pl. nem világos, milyen értelmet lehetne tulajdonítani mondjuk az *a teherautó* kifejezés 1. vs. 2. vs 3. személyűségének

¹⁵ Az értelmezhetőség azt jelenti, hogy az adott interfész az általa kapcsolt komponens (szemantika ill. fonológia) számára hasznos információként tudja továbbítani. Ha tehát egy jegy értelmezhető az LF szintjén, akkor az általa hordozott jelentésinformáció szükségszerűen átkerül a szemantikai értelmezésbe. Preteoretikusan tehát az LF-értelmezhetőség alatt azt értjük, hogy az adott elemnek van értelmes jelentéstartalma.

¹⁶ Vagy esetleg NUM, I. Ritter (1995), de mindenképp az [N(+I)]P tartományon kívüli pozíció.

(magyarán: nem tudjuk, milyen lenne egy 1. személyű teherautó), vagyis az értelmezés számára irreleváns a szóban forgó, grammatikai eredetű információ. Másfelől azon esetekben, ahol mégis ködlene valamiféle értelmezési kapocs, gyakoriak a diszcrepanciák. Ismert pl. az epitetonok ügye: vegyük az *az ember* kifejezést. Ezt közismerten gyakran használjuk beszélőként önmagunkra vonatkoztatva. Vagy tekinthetjük a visszaható névmásokat: *magam, magad*, ... – ezek morfológiailag (és szintaktikailag is) 3. személyű alakok, ϕ -jegyeik tehát ekként jelölik meg őket, szemantikai felfejtésükkor azonban szétterülnek személybeli vonatkozásuk tekintetében, antecedensük függvényében. Mindezen megfontolások alapján e ponton megállapítható: a SZEMÉLY mint grammatikai jegy csak 1./2. személyben értelmezhető, 3.-ban nem.

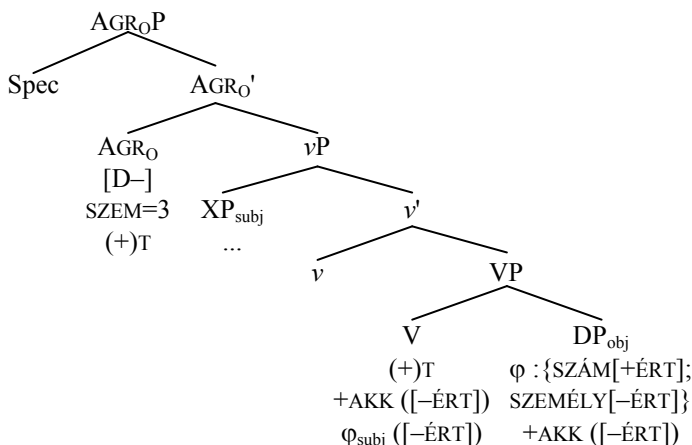
Az AGR-kategóriák jegytartalma sem egyértelmű. A magyar AGR_O-nak nyilván rendelkeznie kell a $[(\pm)T]$ párjával, hiszen ezzel egyeztet az ige. Chomsky (1995) művének legutolsó részében, ahol az AGR-kategóriák létjogosultsága elleni érveket veszi számba, úgy véli: az AGR-fejek nem hordoznak ϕ -jegyeket (ezeket a velük összekapcsolódó ige kapja, opcionálisan, amikor a lexikonból a szintaxis kiindulópontjára, az ún. numerációba kerül), sem Esetjegyeket (melyek szintén az ige sajátjai). Tudjuk azonban, hogy a magyarban az ige ϕ -jegyekben csaknem kizárólag az alannal egyezik (vagyis az ige a ϕ -jegyeit nem AGR_O-nak, hanem AGR_S-nek, az alanyi egyeztetés tartománya fejének „tartogatja”), van viszont valamiféle tárgyi egyezés is, elképzelhető tehát, hogy AGR_O mégis hordozhat ϕ -jegytartalmat. Ezt látszik támogatni az is, hogy egy elszigetelt esete mégis van az ige és a tárgy ϕ -jegybéli egyezésének: a *-lak/-lek*-es alakok. Tegyük fel, hogy ez a ϕ -jegy kétféle értékkel rendelkezhet: SZEMÉLY=3, alapesetben, és SZEMÉLY=2 a jelölt esetben. Emellett AGR_O rendelkezik egy [D–] jeggyel, azaz egy D-típusú kategóriával kell egyezési viszonyba kerülnie.¹⁷

4.3. Deriváció és jegyellenőrzés

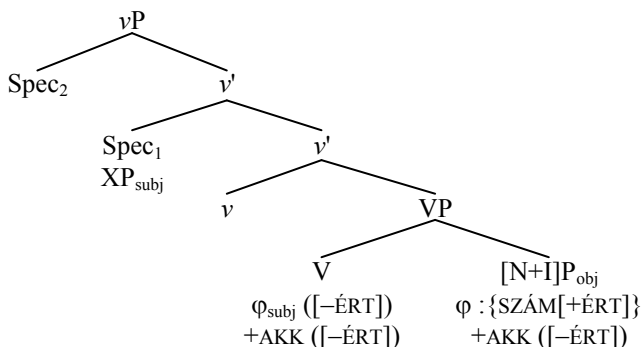
Chomsky (1995) záró fejezetének végkicsengése az AGR-projekciókkal kapcsolatban az, hogy nem léteznek – a minimalista elemzésnek nincs szüksége rájuk, mert feladatukat más, lexikailag tartalmas elemek is el tudják látni: AGR_S-ét T, AGR_O-ét pedig a többhjú VP-szerkezet legkülső rétege, a *v* mint „könnyű ige” által projektált *vP*. Ezek két specifikálóval is rendelkezhetnek (T az alany és a bizonyos nyelvekben található tranzitív expletív szerkezetek expletívuma számára, *v* pedig az alany bázisgenerálási, valamint a tárgy ellenőrzési helyeként). Az előző bekezdésben azonban éppen azt taglaltuk, hogy a magyarban mégis érdemes (sőt: talán kell) lexikai tartalmat tulajdonítani AGR_O-nak – legalábbis olyankor, amikor az ige tárgyas ragozással áll. Válasszuk tehát külön a paradigmaválasztás két esetét. (26a) a tárgyas ragozás, (26b) pedig az alanyi ragozás esetében mutatja a mondat szerkezetének TP alatti részét:

¹⁷ Ez többek közt Chomsky (1995) feltételezése is AGR_S-ről a tranzitív expletív szerkezettel bíró nyelvekben, mint pl. az izlandiban – ez az ún. erős EPP-jegy. Felmerülhet, hogy ez a jegy nem hozható-e szerves összefüggésbe a névszói ϕ -jeggyel, azon az alapon, hogy (legalábbis a személyspecifikáció) a D (és nem az N) tulajdonsága (vö. Vangsnes 1995). Ezzel megspórolható-nak tűnik az a kikötés, hogy D-vel kell asszociálni AGR_O-t.

(26) a.

b.

(26a)-ban V először v -be emelkedik (hogyan onnan lássa el θ -szereppel az alanyt), majd miután a tárgyi DP v külső specifikálójába kerül (vö. (26b)-vel), ott V és a DP között lezajlik az akkuzatívuszi Eset ellenőrzése (és törlése, hiszen ezek értelmezhetetlen jegyek). Ezt követően a $[v+V]$ komplex fej felemelkedik és hozzácsatolódik AGR_O -hoz, ahonnan leellenőrzi $[+T]$ jegyét (AGR_O -val). Ezután a tárgynak is fel kell mozognia, AGR_O specifikálójába, hiszen vonzza AGR_O ellenőrizetlen és értelmezhetetlen ϕ -jegye, melynek leellenőrzője a DP (részben vagy egészében) értelmezhető, így (részben vagy egészében) megmaradó ϕ -jegye. Nem-DP kategóriájú tárgy esetén a $[D-]$ jegy kielégítetlen marad, és a deriváció tönkremegy.¹⁸ Emellett (vagy ennek alternatívájaként) AGR_O értelmezhetetlen ϕ -jegye is végzetesen ellenőrizetlen marad.

(26b)-ben nincs AGR_O -projekció, hiszen annak lényegi tartalma a tárgyi egyeztetés, vagyis a tárgyas ragozási paradigma választása lenne. Itt az ige és a tárgy Esetjegyei $[v+V] \sim spec_2$ viszonylatban ellenőrzik és törlik egymást. Mivel nincs AGR_O , így nincs a $[D-]$ jegy sem, illetve AGR_O értelmezhetetlen ϕ -jegye sem. Problémát ilyenkor csak

¹⁸ Ha ez a jegy erős (Chomsky 1995), akkor leáll a deriváció, ha nem szükségszerűen az, akkor pedig, mint interpretálhatatlan, törletlen jegy, az LF-en okoz balesetet.

az okozhat, ha a tárgynak is van értelmezhetetlen φ -jegye, mivel ilyenkor attól sem lehet megszabadulni. Tárgyatlan igék esetén is lényegében ez a forgatókönyv: nincs AGR_O , nincs tárgy sem; V-nek sincs Esetjegye, csak az alanyi egyeztetés keretében csekkolja le alanyi φ -jegeit.

Mindezek fényében röviden soroljuk fel, mi történik az alapesetekben – a személyes névmási tárgyak eseteit külön tárgyaljuk, így (27)-ben csak az egyéb tárgyak értendők:

- (27) a. *lát* \emptyset – nincs AGR_O , V sem visz [+AKK] jegyet v-be, és nincs tárgy sem
 b. **látja* \emptyset – AGR_O értelmezhetetlen φ -jegye és/vagy [D–] jegye ellenőrzetlen marad
 c. *lát* NP – nincs AGR_O , V és NP lecsekkolja [+AKK] jegyét vP-ben, az NP φ -jegye pedig értelmezhető
 d. **látja* NP – AGR_O [D–] jegye ellenőrzetlen marad, csakúgy mint értelmezhetetlen φ -jegye, hiszen annak SZEMÉLY vonatkozását a SZEMÉLY jeggyel nem bíró NP nem tudja ellenőrizni
 e. **lát* DP – a DP [SZEMÉLY = 3] φ -jegye értelmezhetetlen, de nincs AGR_O , és V-nek sincs tárgyi φ -jegye, mellyel ez a jegy csekkolhatna
 f. *látja* DP – mind AGR_O -nak, mind a DP-nek értelmezhetetlen a SZEMÉLY jegye, de egymással ellenőrződnek

4.4. A személyes névmási tárgyak

E legutolsó alrészben azt mutatom meg, miként kezeli az elemzés a tárgyi személyes névmások különböző viselkedését. Mint azt az adatok ismertetésekor is láttuk, a 3. személyű tárgyi névmások tárgyas ragozással állnak, a 2. személyűek, ha az alany E/1., akkor a paradigmából is kilógó *-lak/-lek*-es alakokkal fordulnak elő, más esetben pedig, az 1. személyűekkel azonos módon alanyi ragozást váltanak ki. Bár meg lehetne kísérelni kategoriális különbséget tenni a személyes névmások között (vö. Ritter 1995), úgy tűnik, hogy az előbbi pontokban adott elemzés ezt nem teszi szükségessé. Ha a személyes névmások D kategóriájúak (és önmagukban DP-t projektálnak), akkor a 3. személyűek mutatják a várt mintát: ezek állnak tárgyas ragozású igével. Ennek a szabályos viselkedésnek az oka, hogy pontosan megfelelnek az AGR_O φ -jegyének ellenőrzésére: annak tartalma [SZEMÉLY = 3]. Ráadásul kölcsönösen szükségük van egymásra, hiszen mindkettjük ezen jegye értelmezhetetlen.

Az 1. és 2. személyűek ezzel szemben nem tudnák ellenőrizni az AGR_O 3. személyű φ -jegyét, csak a [D–] jegyét, vagyis nem tudnák a derivációt megmenteni. Nekik tehát, DP státuszuk ellenére, csak az NP-tárgyak útja marad: ellenőrzés vP-ben. Saját D-beli SZEMÉLY jegyük ugyanakkor értelmezhető, tehát ellenőrzése nem szükséges. Feltehetjük esetleg, hogy AGR_O rendelkezhet [SZEMÉLY = 1 v. 2] specifikációval is, mely – ott értelmezhető nem lévén – ellenőrzésre szorulna, ámde gazdaságossági megfontolások, például a projekciós gazdaságosság (l. fentebb, a 4.1. pontban) elve kizárja azt a derivációt, ahol AGR_O is van, hiszen sem a deriváció konvergálásához, sem a mondat jelentéséhez nem szükségeltetik e projekció megléte.

Valamiféle kivételt képez a *-lak/-lek* ragos eset, mégpedig a következőképp: ez az affixum nyilvánvalóan létezik a lexikonban, mint AGR kategóriájú elem, φ -jegytartalma

pedig (jelölt módon) [SZEMÉLY_{obj} = 2, SZEMÉLY_{subj} = 1, SZÁM_{subj} = E]. E jegyek szokásosan nem értelmezhetők, tehát le kell őket csekkolni. Ha tehát az ige a numerációba kerültekor ezt az affixumot hordja, a derivációban mindenképp ellenőrzési viszonyba kell kerülnie (a megfelelő alanyon kívül) egy 2. személyű tárggyal is. Mivel ez az affixum nem kifejezetten AGR_O, ezért az ellenőrzés helye máshol is lehet (vP-ben, vagy AGR_S-ben), és az egyeztetendő elemnek sem feltétlenül kell DP-nek lennie – bár úgy tűnik, nincs olyan lexikai elem, mely 2. személyű, de nem D kategóriájú.

5. Konklúzió

A fentiekben az alanyi vs. tárgyas ragozás közti választás egy minimalista alapú elemzését adtam. Az adatokat áttekintve arra a következtetésre jutottunk, hogy a hagyományosabb, határozottsági vagy specifikussági különbségtételen alapuló elemzés nem kielégítő. Helyette az az általánosítás tűnik megalapozottnak, hogy az igével való egyezésben résztvevő tárgy szintaktikai kategóriáján múlik a paradigmaválasztás: tárgyas ragozású ígét akkor (és csak akkor) kapunk, ha a tárgy DP kategóriájú; ellenkező esetben (vagyis DP-nél kisebb tárgyi projekció: NP/[N+I]P, vagy tárgy hiánya esetén) alanyi ragozást kap az ige. Az általánosítás magyarázatául az szolgál, hogy a DP kategóriájú tárgyak D feje (kivéve ha 1. v. 2. személyű) egy értelmezhetetlen személyjeggyel rendelkezik, melyet az AGR_O tartományban tud megfelelően leellenőriztetni. Ha a mondatból hiányzik az AGR_O projekció (aminek tükröződéseképp a morfológiában nem kerül tárgyas ragozás az igére), akkor D-nek ez az ellenőrizetlen jegye az LF-en a deriváció összeomlásához vezet. Ha a tárgynak nincs DP-rétege, akkor nincs a szerkezetben értelmezhetetlen személyjegy, ekkor viszont AGR_O meglétét (és ennek morfológiai tükröződését, a tárgyas ragozást) gazdaságossági elvek tiltják. Ez az elemzés minden korábbinál teljesebben fedi le az adatokat, és nem tartalmaz olyan elemet, amely miatt elméletileg problémás lenne, tehát egyértelmű előnyt élvez a korábbiakkal szemben.

Irodalom

- Bartos, Huba 1997: On ‘Subjective’ and ‘Objective’ Agreement in Hungarian, *Acta Linguistica Hungarica* **44**, 363–84.
- Cheng, Lisa Lai-Shen 1991: *On the Typology of Wh-questions*, disszertáció, Cambridge, MA, The MIT Press.
- Chomsky, Noam 1995: *The Minimalist Program*, Cambridge, MA, The MIT Press.
- Enç, Mürvet 1991: The Semantics of Specificity, *Linguistic Inquiry* **22**, 1–25.
- É. Kiss, Katalin 1993: Wh-movement and Specificity, *Natural Language and Linguistic Theory* **11**, 85–120.
- Farkas, Donka F. 1987: DO pro in Hungarian, in István Kenesei szerk.: *Approaches to Hungarian* **2**, Szeged, JATEPress, 191–211.
- Farkas, Donka F. 1990: Two Cases of Underspecification in Morphology, *Linguistic Inquiry* **21**, 539–50.
- Grimshaw, Jane 1991: *Extended Projection*, kézirat, Brandeis University.

- Grimshaw, Jane 1997: Projection, Heads, and Optimality, *Linguistic Inquiry* **28**, 373–442.
- Kenesei István 1992: Az alárendelt mondatok szerkezete, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 529–714.
- Laka, Itziar 1993: Unergatives that Assign Ergative, Unaccusatives that Assign Accusative, *MIT Working Papers in Linguistics* **18**, 149–72.
- Moravcsik, Edith 1988: Agreement and Markedness, in Michael Barlow – Charles Ferguson szerk.: *Agreement in Natural Language*, Stanford, CSLI.
- Rácz Endre – Takács Etel 1974: *Kis magyar nyelvtan*, Budapest, Gondolat.
- Ritter, Elizabeth 1995: On the Syntactic Category of Pronouns and Agreement, *Natural Language and Linguistic Theory* **13**, 405–43.
- Szabolcsi, Anna 1981: The possessive construction in Hungarian: a configurational category in a non-configurational language, *Acta Linguistica Hungarica* **31**, 261–89.
- Szabolcsi Anna 1983: A specifikus/nem specifikus megkülönböztetésről, *Nyelvtudományi Közlemények* **85**, 83–92.
- Szabolcsi, Anna 1992: Subordination: Articles and Complementizers, in István Kenesei szerk.: *Approaches to Hungarian* **4**, Szeged, JATEPress, 123–37.
- Szabolcsi, Anna 1994, The Noun Phrase, in Ferenc Kiefer – Katalin É. Kiss szerk.: *Syntax and Semantics 27: The Structure of Hungarian*, New York, Academic Press.
- Szabolcsi Anna – Laczkó Tibor 1992: A főnévi csoport szerkezete, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 179–298.
- Szamosi, Michael 1976: On a Surface Structure Constraint in Hungarian, in James D. McCawley szerk.: *Syntax and Semantics 7: Notes from the Linguistic Underground*, New York, Academic Press.
- Vangsnes, Øystein A. 1995: Referentiality and Argument Positions in Icelandic, *Working Papers in Scandinavian Syntax* **55**, 89–109.